

DR. NERİMAN NERİMANOV'UN YAŞAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sözer AKYILDIRIM

Öğretim Görevlisi, İğdır Meslek Yüksekokulu

sozerakyildirim@hotmail.com, ORCID ID :0000-0002-6847-5913

ÖZET

Sovyet Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olan Neriman Nerimanov, ülkesi Azerbaycan'da büyük bir saygınlıkla anılırken, Türkiye'de yeterince tanınmamıştır. Yazarlık ve doktorluk kimliğinin dışında siyasi faaliyetleri ile tanınan Nerimanov tarihi bir kişiliktir. Onun Anadolu'ya ilgisi, Türklüğe ilgisi yüreğinde hep canlı kalmıştır. Nerimanov, Anadolu ile Orta Asya coğrafyası arasında bağlar kurdu ve dostluk yollarının taşlarını döşedi. Mustafa Kemal ile Lenin arasında dolaysız bağların kurulmasına aracılık ederek Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında dayanışmanın, yardımlaşmanın ortamını yarattı. Neriman Nerimanov kalemi, cerrah bıçağı ve siyasi zekâsı ile hayat boyu sevdiği halkının hizmetinde olmuştur. Bu çalışmada Azerbaycan'ın büyük evladı Neriman Nerimanov'un yaşamı incelenmiş, konu ile ilgili yazılı kaynaklar taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet, Anadolu, Türklük

SUMMARY

The first President of the Soviet People's Republic of Azerbaijan, Neriman Nerimanov, is remembered with great respect in his country Azerbaijan, while he is not well known in Turkey. Apart from his identity as a writer and doctor, Nerimanov is a historical personality known for his political activities. His interest in Anatolia, his interest in Turkishness has always remained alive in his heart. Nerimanov established ties between Anatolia and the geography of Central Asia and Decked the stones of friendship paths. By mediating the establishment of direct ties between Mustafa Kemal and Lenin, he created an environment of solidarity and Decisiveness between Turkey and the Soviet Union Decisively. Neriman Nerimanov has been at the service of his beloved people all his life with his pen, surgeon's knife and political intelligence. In this study, the life of Neriman Nerimanov, the great son of Azerbaijan, was examined and written sources related to the subject were examined.

Keywords: Soviet, Anatolia, Turkishness

GİRİŞ

Tarihte Azerbaycan'ın kaderi daima, ya İran'ın ya Osmanlıların, yahut da son devrede Rus Çarlığının müdahalesine bağlı kalmıştı. Gerçi Bakü, Şirvan, Şeki, Gence gibi feodal hanlıklar yaşamışlardı, fakat bunlara birer devlet hüviyeti atfedilemezdi. Zaten bunlar kendi aralarında, ya şu ya bu tarafa dayanarak daima çarpışmışlardı. Her biri bir devletin er geç himayesini kabul eden birer gölge otorite olarak kalmışlardı. Bu arada, dışarıdan gelen istilacılara karşı dayatışlar da olmuştu. Kökleri daha eskilere uzanmakla beraber, asıl XVIII. yüzyılda başlayan Rus-Kafkas savaşları bilhassa XIX. yüzyılda şiddetlendi. Bu arada örneğin 1805 Ocak ayında Gence'nin Cevat Han tarafından müdafaası, Han'ın ve oğlunun kahramanca şehadetleri, şehametli sahneler arz eder. Fakat Rus ordusunun Batı usulüne göre düzenlenmiş eğitimi, üstün silahları karşısında Gence de bütün Azerbaycan gibi düştü. Hülasa Azerbaycan'ın tarihi olarak kaldı. Hanlıklar çökünce de sömürgelik hayatı başladı. Mezhep ayrılığı, mezhep davaları ise, halk içinde bir milli ruhun doğmasını daima önlemişti.¹

1905 Rus-Japon harbinden sonra ve Ruslar'ın bu harpteki yenilgisiyle Rusya topluluğuna dahil milletler arasında başlayan milli hareketler, Azerbaycan'da da kendini göstermişti. Hatta bir aralık Ermeniler ve Türkler arasında genişçe ölçüde milli kavgalar bile olmuştu. Fakat bu hareketler, aydın sayısının azlığı ve milli hareketin yeniliği dolayısıyla milletin geniş kütlelerini içine alamadı. Zamanla milli mücadele ,dar manada bir mektep ve maarif hareketinden, yahut da şiir, edebiyat ve tiyatro sahasında (bilhassa tiyatrodaki) bir gelişmeden ibaret kaldı.²

Türkçe, yalnız bir halk dili olarak kalmıştı. Bu dilin, aydınların edebiyat, tiyatro sahasındaki gayretlerine rağmen, grameri yazılamamış, kaideleri de işlenmemişti. Hatta tabii kaideler de halk arasında yayılmış olan Rusça'nın tesiri altında bozulmuştu.

Böylece genç Azerbaycanlılar, ilk milli devleti, adeta gayri milli bir zemin üstünde kuruyorlardı. Bu devlet, her şeyden önce, kendine milli bir temel yaratmak zorundaydı. Bunun için de yeni bir milli ruh, istiklal ve hakimiyet gururu, bayrak fikri, askerlik ve savaş duygusu,

¹ Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam Remzi Kitabevi Ekim 2011 İstanbul

² Şevket Süreyya Aydemir a.g.e

vatan anlayışı ve bu vatanın sınırlarını korumak aşkı lazımdı. Bu halk kalabalığının artık bir cemaat yaşayışından çıkarıp, bir millet zihniyet ve yaşayışına götürecektir her şey böyle bir zemin üstünde gelişebilirdi. Hülasa Azerbaycan aydınları ağır, çetin bir dava karşısındaydılar.³

Çağdaş Türk Tarihinin en önemli simalarından birisi Neriman Nerimanov'dur. Adını duymuş olanlar da kendisini doğru dürüst tanımamışlardır. Nerimanov Kafkasya'nın yeniden yapılandırılmasında büyük sorumluluk üstlenmiştir. Nerimanov iki yanlı çarpıtmaların kurbanı olmuştur. Kimi onu milliyetçilikle suçlamış, milliyetçiler ise onu Moskova yanlısı bir Bolşevik olarak görmüşlerdir. Nerimanov'un Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşunda, Türkiye ile Azerbaycan arasında oynadığı yaşamsal rol iki tarafın tarihçileri tarafından da görmezden gelinmiştir. Kimi Sovyet kaynakları, onu salt bir yazar, bir aydın olarak tanıttılar, oynadığı özgün rolü görmezden geldiler. 1925 yılında genç yaşta ölümü, sonraki yıllarda "Sovyet" ya da diğer bir ifade ile "Stalin" tertibi olarak sunuldu. Bu anlatım, Azerbaycan Musavatçıların da anti-Sovyet Liberallerin de işine geldi. Kafkasya'nın büyük evladının mirası uçuruma atıldı, tarihin derinliklerine gömülmek istendi⁴.

14 Nisan 1870'de Tiflis'te doğdu. Babası Kerbelayı⁵ (Kerbela)Necef, annesi Helime hanımdır. ⁶ Neriman'ın adını taşıdığı dedesi Neriman Allahverdi bey XIX. yy. tüm Transkafkaz'da⁷, tanınan bir müzisyendi. Geleceğin yazarı, ilk tahsilini molla hanede almış, daha sonra ise Rus dilinde eğitim veren ilkokula devam etmişti. 1882'de Tranzkafkaz Müellimler⁸ Seminariyası (öğretmen okulu) nezdindeki ilkokula dahil olmuş, 1885-1886'da öğretmen okulunun hazırlık okulunda okumuş, 1890 yılında tahsilini bitirmiştir. Öğretmen okulu yılları Neriman Nerimanov'un çağdaş düşünceli ve kültürlü bir insan olarak yetişmesinde büyük rol oynamıştır. 1890-1891 yıllarında, Gürcistan'da Azeri Türkleri'nin yaşadığı Borçalı bölgesinin Kızıhacılı köyünde öğretmen olarak çalışmış, şahidi olduğu

³ Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi-İstanbul, 2011. s. 129-130

⁴ Dr. Cüneyt Akalın, Kafkasya'nın Lenin'i mi? Neriman Nerimanov, makale

⁵ Kerbelâ Peygamberimiz Hz. Muhammed'din torunu imam Hüseyin'in şehit edildiği yer. Irak'ta ki türbenin ve şehrin ismi

⁶ Neriman, Arapça kökenli bir sözcük olup, güçlü, kuvvetli, kudretli, yiğit, kahraman anlamına gelmektedir.

⁷ Trans Kafkasya'ın Kafkas dağlarının ötesindeki bölge' anlamına gelir. Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan'ın kapsayan bölge.

⁸ Muallim, öğretmen, ilim sahibi kişi

olaylar karşısında, ilk eseri olan Nadanlık⁹, dramasını yazmıştır.1891 yılında hızlı bir gelişme dönemine giren Bakü'ye göç eder. Bakü'de orta mektepte Azeri Türkçesi öğretmeni olarak çalışır. Burada şehrin kültür ve eğitim hayatına oldukça faal şekilde katılmıştır.1894 'de Bakü'de ilk Türk okuma salonunu kurmuş''Şamdan Bey''1895,'Nadir Şah''1899 gibi dram eserlerini,'Bahadır ve Sona''1896 romanını yazmıştır. Çalıştığı okulda yabancı öğrenciler için ''Türk Dilinin Mühteser (kısa)Grameri'' kitabını yayınlamıştı. 'Şamdan Bey'' piyesinde ahlaki konular ele alındığı halde, ''Nadir Şah'' dramında yazar, tarihe müracaat etmiş, ülkesinde büyük ıslahatlar yapan, kültürün çağdaşlaşmanın peşinde koşan, devlet yönetiminde halkın etkisini ön plana çıkaran bir hükümdar tipi çizmiştir.Böyle bir hükümdar tipini edebiyata ve sahneye getirmekle yazar,kitlelere adil yöneticinin nasıl olduğunu göstermek istemiştir¹⁰.

Neriman Nerimanov 1902 yılında Odessa'nın ünlü Novorossiysk Üniversitesinin tıp fakültesine girer. Fakültenin en çalışkan öğrencisi olur. Üniversitede yaşanan devrimci olaylar nedeniyle, Nerimanov Bakü'ye dönerek, şehir hastanesinde çalışır. Bu dönem Hayat ve İrşad gazetelerinde yazıları yayınlanır. Bakü'nün sosyal hayatına katılır. Bakü'de 1906 'da ''Tıp ve İslam ''kitabını bitirir ve yayınlar.1906 yılı sonunda Odessa'ya döner, yeniden açılan üniversitede iki yıl daha okuyarak tıp tahsilini bitirir. Bakü'ye döner.

1905 Devrimi sonrası doğan liberal ortamdan yararlanan Azeri Burjuvazisi anayasal Müslüman bir parti kurdu. Haşim Vezirov,Ahmet Ağaoğlu,Ali Merdan Topçubaşov (Hayat Dergisi Çevresi) yerel özerklik talep ediyorlar, Rusya'dan göçün (Rus göçünün) durdurulmasını istiyorlardı. Hümmet, Bakü, Lenkeran, Tiflis, Don Havzası, Harkov gibi şehirlerde örgütlenmeye başladı. Çar baskısından kaçan Kafkasyalılar, Anayasa rüzgarlarının estiği İran'a sığınıyorlardı.

1905 Devrimi öncesi Azeri Türkleri, gelişmelere ayak uyduramamışlardı. Petrol gelirleri Ermeni, Gürcü ve diğer milletlere gitmekteydi.

1905 Devriminde Çar'ın yayınladığı bildirge yurttaşlara kimi liberal haklar tanıyınca, Azeri burjuva unsurlar ve aydınlar, bu haklardan yararlanarak Müslüman bir parti kurmanın arayışı içine girdiler. Haşim Vezirov, Ahmet Ağaoğlu, Ali Merdan Topçubaşov yayınladıkları Hayat

⁹ Nadan, bilgisiz, cahil

¹⁰ Çetin Bayramoğlu.Bakü.wordpress.com.2011/09/28/Neriman-Nerimanov

dergisinde Rusya'dan göçün durmasını istiyor, yerel özerklik taleplerini dile getiriyorlardı. Dönemin Sosyalist düşüncelerinden etkilenen Abbas Kerimzade, Efendiyev, HK Hacinsky ve Mehmet Emin Resulzade gibi aydınlar Rus-Sosyal Demaokrat İşçi Partisi'nin Bakü Örgütü'ne katıldılar.Fakat bir yıl sonra bu örgütten ayrılarak Sosyal Demokrat Müslüman Parti'yi yani Hümnet'i kurmak üzere harekete geçtiler.

Nerimanov 1905 Nisan'ında Odesa'dan Bakü'ye geldi. Hükümet her türlü gösteriyi yasaklamıştı, ancak halk hareketi geliyordu.

Nerimanov ve Meşhedi ¹¹Azizbekov,Hümnet Partisi'ne katıldıktan sonra,halka okuma yazma öğretme gibi toplumsal-eğitsel çalışmalara,grev ve hükümet karşıtı gösterileri örgütlemeye giriştiler¹².

15 Mayıs 1905'de Bakü'de Müslüman Öğretmenler I. Kurultayı toplanır. Toplantıya öncülük edenler arasında Hasan Zerdabi bey, Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Mahmut Bey Mahmudbeyov, Rehile Hanım Hacıbababeyova, N.Nerimanov ve Nicat Cemiyeti üyeleri katılırlar¹³. Nerimanov öğretmenleri devrimci mücadele içinde yer almaya çağırırdı.

Azerbaycan'daki öğretmenlerin ana dilde Türkçe eğitim vermelerini istedi. Hükümetle arayı bozmak istemeyen liberal aydınlar bu yöndeki taleplere kulak tıkadılar. Kurultay Nerimanov'un arkasında durdu. Ümmet, Müslüman kitleleri aydınlatmaya yöneldi; hükümet karşıtı grevlere katıldı ama İslam karşıtı tutum almamaya özen gösterdi.

Çar'ın baskısı 1907'de Kafkasya'lı devrimcilerin üzerine çaktı. Nerimanov, Efendiyev ve diğerleri tutuklandı. Müslümanların önderlerinden Mehmet Emin Resulzade İran'a geçer, oradan Türkiye'ye sığınır.

Nerimanov Tiflis'de doktor olarak çalışırken Settar Han ¹⁴'ın birliklerine silah ve gönüllüler sağlamıştır. Tiflis'teki 4 komünist lider M.Saıkov,Y.Rızayev,M.Mahmud ve G.Akmundov İran'a silah ve gönüllü yolladılar¹⁵.

Nerimanov o sıralarda İran devrimi ile yakından ilgileniyordu. Sosyal Demokrat Hümnet Partisinin başkanlığını yürütüyor aynı zamanda, İran'da Sosyal Demokrat partiyi kurma işinde Haydar Emoğlu ve Ali Mosyo'ya yardım ediyordu. İran Sosyal Demokrat partisinin kurucuları arasında petrol işçileri de bulunuyordu.

¹¹ Meşhed ,İran'da bir şehir.Peygamberimiz Hz Muhammedin torunu İmam Rıza'nın türbesinin olduğu yer.Meşhedi türbeyi ziyaret edenlere verilen isim (.....).

¹² Afanasyan,L' Armenie,l' Azerbaidjan,La Georgie,L'Harmattan,Paris,s,18-19.(Serge Afanasyan.Armeni Tarihi)

¹³ Suna Aliyeva ,İşğa Giden Yol,Truva Yayınları-İstanbul,2018,s.665

¹⁴ Settar Han,20 Ekim 1866 Tebriz doğumlu,17 Kasım 1914 Tahran'da vefat etmiştir.Serdar-Melli (ulusal kahraman) ilan edilmiştir..1906 İran Anayasa Devriminde kilit rol oynamıştır.Tebriz halkını Muhammed Ali Şaha karşı harekete geçirmiştir.Önemli bir ulusal simgedir (.....).

¹⁵ Tulsiram,Comintern and Iran,JNU,India,s.30,Hintli (Nepal doğumlu)yazar

Bolşevik partisi 6.Kongresi (1919) Hümme't'i Müslümanlar arasında örgütlü ilk sosyal demokrat örgüt saymıştır. Ümmet gurubu tarafından çıkartılan Molla Nasruddin dergisi, İran'da Kaçar Hanedanına karşı mücadeledenin örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Nerimanov 1918 Mart'ında Bakü Kent Sovyetine halk komiseri tayin edilir. Bolşevikler Kafkas Cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilan etmelerini Sovyet davasına ihanet kabul ettiler. Duma'yı dağıttıktan sonra, yerine Bakü Komünü (İşçi - Köylü ve Aydınların önderliğinde) kurulur. Bolşevikler 25 Kasım 1918'de kendi hükümetlerini kurmaya karar verdiler.

1918 yılında Bolşevik Devrimini sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğunda M.Emin Resulzade 28 Mayıs 1918 'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, ardından Azerbaycan Milli Konseyi'nin başkanı olmuştu.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı Devleti'nin savaştan önceki sınırlarına çekilmesi gerektiğinden Kafkas İslam Ordusu 16 Kasım'da Bakü'yü terk etti. Türk ordusunun Azerbaycan'dan çekilmesi 15 Aralık 1918'de tamamlandı.

Türk ordusunun Bakü'yü terk etmesinden sonra Bolşevikler yeniden örgütlendiler.1918 Aralığında bir geçici büro kurdular.

Kafkasya'yı işgal eden İngiliz Generali W.Thompson 'unun birlikleri Bakü Petrol bölgesini ele geçirdi.İngilizler Ağustos Eylül 1919'da Kafkasya'dan kuvvetlerini çektiler.Yalnızca Batum'da birtakım birlikler kaldı.

Mart 1920 sonlarında kuzeyden gelen Kızılordu birliklerinin yaptığı basınç üzerine Hümme't Partisi Komünist Partisine katıldı. Kızılordu birlikleri 1 Nisan 1920'de Bakü'nün kuzeyinde toplandılar. Musavat¹⁶ Hükümetinin istifa ettiğini ve yerini komünistlere bıraktığını öğrenen Nerimanov, Lenin'in talimatı ile 20 Nisan 1920'de Bakü'ye gitti. Musavat iktidarı yıkıldı, siyasal otorite Nerimanov'un başını çektiği Azerbaycan Geçici Askeri Devrim Komitesi'nin

¹⁶ Müsavat, eşitlik, denklik demektir.

eline geçti. Mikhail Tukaçevsky¹⁷ Kızılordu'ya 21 Nisan'da saldırıya geçme emrini verdi. Bakü'ye gizlice sızan Kızılilar içeride ayaklanma başlattılar. Sovyet Kızılordu'su 27 Nisan 1920'de Azerbaycan topraklarını işgale başladılar. İşgal sonrası tutuklanarak hapse atılan Mehmed Emin Resulzade idam cezasına çarptırılır. 1922 yılında Josef Stalin'in isteği ile cezası, idamdan, sürgüne çevrilir¹⁸.

Azerbaycan Devrimci Asker Komitesi-Azerkom-bir gün önce Astrahan'dan gelen Nerimanov başkanlığında toplandı. Kızılordu Bakü'ye ilerlediği sırada Azerbaycan Komünist Partisi bir bildiri yayımlayarak Musavat İktidarının yıkıldığını, yetkilerin Nerimanov başkanlığındaki Azerbaycan Geçici Askeri Komitesine geçtiğini ilan etti. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi.

Azerbaycan SSC'nin kurulmasının ardından, geçmişte kalan sorunlar üzerinde tarafları uzlaştırmak, yaraları sarmak ve barış anlaşmaları yapmak büyük ve çok sabırlı bir çabayı gerektiriyordu. Nerimanov bir yandan bu sorunları çözmeye, yaraları sarmaya çalışırken öte yandan ülkesinin Nahçıvan'da, Dağlık Karabağ'da ve öteki yerlere de hakkını vermeye çalışıyordu. Özellikle, Moskova'ya kayıtsız şartsız bağlılık içinde olan Karayev-Hüseynov gurubunun Karabağ'ın Ermenilere verilmesi konusundaki sert muhalefeti ile karşılaşır ve onlara gereken cevabı verir.

Ermenilerin 1920 Sonbaharından itibaren Batılıların kendilerine yardım edemeyeceklerini saptamaları üzerine Rusya ile yakınlaşma siyaseti gütmeye başlarlar. Barış/hak arayışını bu çerçevede sürdüren Dr. Nerimanov bir yandan sahip olduğu evrensel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalırken, öte yandan kendi milletinin hakkını kararlılıkla savunduğu, birçok eski mücadele arkadaşının yalpaladığı koşullarda hak bildiği yoldan ısrarla yürüdüğünü vurgulamak gerekir.

1922'ye kadar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başkanlığını sürdüren Nerimanov,1922'de Transkafkasya Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması çalışmalarına önderlik eder. Sonbahar 1922'de Sovyetler Birliğinin kuruluş çalışmalarına katılır. Nerimanov, Lenin'e ve Bolşevikler Partisine inanıyordu. Yeni hükümetin ve yeni kuruluşun, yüzyıldan fazla bir süre içerisinde Çarlık Rusya'sının manevi ve maddi sömürgesi olmuş memleketlere ve halklara hürriyet vereceğine inanıyordu. Azerbaycan'ı Lenin'in söylediği gibi, Şarkın kapısında örnek bir Sovyet Cumhuriyetine çevirmek istiyordu. 1922'den ölümüne kadar Nerimanov Moskova'da yaşar. Bakü'den ayrılışı, bugüne kadar anti-komünist

¹⁷ Mikhail Tukhachevsky,kızıl ordunun Genel Kurmaybaşkanı.Sovyet Mareşal.1925-1928 yılları arası görev yaptı.

¹⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmed_Emin_Resulzade 07.09.2018

yazarlarca Stalin'in tertiplerine bağlanmıştır1922'de Neriman Nerimanov bağımsız Cumhuriyetlerin bir çatı altında birleştirilmesi yolu ile meydana gelen SSCB'nin dört geçici Cumhurbaşkanı'dan biri seçilir.

Dr.Nerimanov Türk Kurtuluş savaşına büyük destek vermiştir. Mustafa Kemal Paşa Nerimanov'a mektup yazarak borç para istemiştir. Nerimanov, 500 kg altın göndermiş daha sonra ise Rusya 'dan alınan 10 milyon ruble parayı Ankara'ya ulaştırmıştır. Türkiye'nin ihtiyacı olan petrol ürünlerini muntazam gönderdiği için (Lojistik açıdan) Kurtuluş savaşında sıkıntı çekilmemiştir. Ankara'da TBMM'nin kurulduğu sıralarda Azerbaycan'da hakimiyeti sağlayan Bolşeviklerin lideri Nerimanov, TBMM ile Sovyet hükümeti arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasında çok önemli bir rol oynadı.

Nerimanov,23 Nisan 1921'de ilk kuruluş yıldönümünde TBMM'ni hararetle selamlar.”Yaşasın Sovyet Federasyonu ile Türkiye'nin dostluğu “ diye sonlandırdığı mesajın esası şöyledir:

“Türk halkı bağımsızlığını yok etmek isteyen düşmanlarına karşı büyük başarılar elde etti. Azerbaycan hükümeti bizimle aynı cephede savaşan Türk ordusunun kesin zaferine olan inancını bildirir.”

Nerimanov 1921 Haziran'ında Ankara'ya Şuşa'da bulunan Kazım Karabekir Paşa üzerinden yolladığı telgrafta TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Doğu Devrimi'nin Başkomutanı olarak selamlaması ; Atatürk'e duyduğu büyük inancının göstergesidir¹⁹. Azerbaycan hükümetinin 1921 Ağustosunda İbrahim Abliov'u Ankara'ya elçi ataması M.Kemal Paşa'yı çok memnun eder.

Kafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Barış anlaşması 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanır²⁰. Ankara'ya kutlama telgrafları yağar. Çiçerin'den, Ordjonikidze'den, Nerimanov'dan telgraflar gelir. Mustafa Kemal 14 Ekim 1921'de kendisine güven mektubu sunan Sovyet Azerbaycan'ı Büyükelçisine şöyle karşılık vermiştir: “Azeri Türklerinin derdi bizim derdimiz ve onların sevinci bizim sevincimiz olduğu için, onların isteklerine erişmiş olmaları, özgür ve bağımsız yaşamaları, bizi çok sevindiren bir durumdur. Azerbaycan Türklerinin de Türkün mutluluğu ve ezilenlerin kurtuluşu için kan dökmeye hazır

¹⁹ Dr.Cüneyt Akalın,Kafkasya'nın lenin'i mi?Neriman Nerimanov,makale

²⁰ Sovyetler Birliği döneminde birlik altında bulunan Azerbaycan, Ermenistan,Gürcistan ve TBMM arasında Kars Konferansında görüşülüp 13 Ekim 1921'de imzalanan anlaşma Kars Antlaşmasıdır.Anlaşma 20 maddeden oluşmaktadır.

olduğunu söylemeniz, Türkün ve ezilenlerin gücünü artıran çok değerli bir sözdür. Bana inanın ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, iki kardeş ulus arasındaki bağları güçlendirmek için bütün gücü ile çaba gösterecektir.²¹

16 Mart 1921’de imzalanan Sovyetler Birliği-Türkiye Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’ndan sonra Türk Sovyet ilişkilerinde bazı sıkıntılar yaşanır. Özellikle Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin’deki kafa karışıklığı sorunlar yaratır. Bekir Sami Bey’in Londra’ya gitmesi ve Fransa ile anlaşma zemini araması, Sovyetlerdeki bazı kesimlerce kuşku ile karşılaşılır. Moskova’ya giden Türk heyet önce Bakü’ye uğrar, Nerimanov’la görüşür, Nerimanov Lenin’e yazdığı mektubu heyete verir. ‘Mektupta Çiçerin’in Şark siyasetinde yanlışlar yaptığını, İngilizlere aldanıp İran’da yanıldığını ve şimdi ise Türkiye hakkında yanlışlar yapmakta olduğundan söz eder’’Nerimanov’un çabası olmasaydı TBMM-SSCB Hükümetleri arasında ilişki kurulamazdı. 1920’lerde Ankara –Moskova yakınlaşmasında Nerimanov’un oynadığı ,rolün önemini teslim etmek gerekir .Nerimanov, Sovyet Devriminin lideri Lenin ile aynı zamanda sıkı dosttur.Şevket Süreyya Aydemir bu sıkı dostluk hikayesini ‘’Suyu Arayan Adam ‘‘ kitabında şöyle anlatır.’’ Dr.Neriman, Azerbaycan’ın az sayıdaki aydınlarından biriydi. Ciddi, güven uyandıran bir siması vardı. İhtilal veya istila, onu Azerbaycan’ın icra komitesinin başkanlığına getirdi. Bu bir nevi, devlet reisliği demektir. Söylenişine göre eskiden beri Sosyalist, komünistti. Azerbaycan’ın niçin Sovyetleştirildiğini, evvela onun nutuklarından dinlemiş olduk. Dr.Neriman da diğerleri gibi sözlerine,hep Çarlar Rusya’sından başlayarak girerdi: Çar Rusya’sı zalimdi. Emperyalistti. Şoven Büyük Rusya, mazlum milletlerin haklarını, hürriyetlerini çiğniyordu. Onları ağır yumruğu altında inim inim inletiyordu. Çar zabitlerinin, memurlarının parlak üniformaları, rütbeleri halkın gözüne batıyordu. Rüşvet, iltimas, haksızlık, milleti kasıp kavuruyordu. Bir de Çarlık zamanında burjuvazi, Garp burjuvazisiyle elbirliği yapıp, dünyayı taksim etmek yolunda, dünya harbini açmıştı. İşçiyi, köylüyü, cephelerde kırdırmıştı. vb. Buraya kadar anlaşılmayacak bir şey yoktu. Ondan sonra Azerbaycan’ın, Türkistan’ın eski Rusya’yı teşkil eden bütün milletlerin kaderi birden, Rusya’yı teşkil eden bütün milletlerin kaderi birden, Rusya’nın kaderi ile birleştiriliyordu... Dr.Neriman, İcra komiserleri heyetinin başı görünüyordu. Bir ihtilalciden ziyade sol bir sosyalist, aydın bir politikacı hali vardı. Üzerinde, vazifesinden sıkılmışa, dizginleri elinde toplayamamışa benzeyen bir hal seziliyordu...

²¹ Johannes Glasneck Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye Onur Yayınları Aralık 1976 Ankara

Dr.Neriman, kongre toplantılarında başka başka konuşuyor ve Azerbaycan'ın istiklalinden bahsediyordu:

('Moskova'dan gelen bir yoldaş, eğer bizi anlamazsa, onu omuzlarından sarsarız. Yahut çenesinin altına şöyle vururuz (Bunu söylerken Dr.Neriman, Moskova'dan gelen yoldaşın çenesinin altına nasıl vurulacağını da eliyle gösterirdi).

Dr.Neriman hakikaten bunu yapabilir miydi? Yoksa kendini mi aldatıyordu. Bunları bilemem ama. Dr.Neriman bütün nutuklarında birkaç cümlede bir, Lenin'le olan şahsi dostluğunu, her başı sıkıştıkça ona nasıl koştuğunu anlatıyor, Lenin'den sadece baba adıyla, İliç diye bahsediyordu....Lenin de Neriman da hiç şüphesiz kendi yollarında idealist insanlardı...Lenin'le Doktor Neriman art arda öldüler²².

Neriman Nerimanov 1925'te,19 Mart'ta resmî belgelerde bildirildiğine göre bir kalp krizi sonucu olarak hayatını kaybetti. Büyük bir törenle Moskova'da, Kremlin duvarları önünde, Sovyet Devletinin diğer kurucuları ile aynı yerde defn olunmuştur. Neriman Nerimanov kalemi, cerrah bıçağı ve siyasi zekâsı ile, bütün hayatı boyu sevdiği halkının hizmetinde olmuştur. O edebiyatta ve Siyasette de namuslu olmayı başarmıştır. O Rus Çarlığının insanlık dışı rejiminden kurtuluşu Komünizmde aramıştır. Onun ölümü insanlığı aydınlatabilecek bir yıldızın kayması olmuştur.

Haydar Aliyev, Sovyet Azerbaycan'ının tarihsel, siyasi, kültür geleneğinde Neriman Nerimanov'un siyasi mirasçısı, onun trajik hayatından ders almış bir siyasi kişilik olarak sahneye çıkmıştır. Neriman Nerimanov Sovyet Komünist Partisi merkez komite üyeliğine seçilmiştir, ama Moskova'ya, Lenin'in ölümünden bir yıl sonra Stalin-Orconikidze ikilisinin

²² Doktor Neriman ,1925'te Moskova'da hastalıktan öldü ve kendisine büyük cenaze merasimi yapıldı. Fakat bu ölüm, hala çeşitli tefsirlere yol açar.

Suyu Arayan Adam, Şevket Süreyya Aydemir. Remzi Kitabevi ,2011.İstanbul.s.176-177-180-181

kurduğu sinsi bir tuzak gereği tasfiye edilmek için çağrılmıştı. Bunu iyi bilen Azerbaycan'ın yeni birinci sekreteri, bir yandan oyunu kurallarına göre oynarken, öte yandan da Sultan Galiyev'in Enver Paşa'ın arkadaşı bu Şarkın Milliyetçi Pantürkist Lenin'in itibarının iadesi amacıyla Azerbaycan'ın başına geçtikten iki yıl sonra büyük bir kampanya başlattı. Aliyev de Neriman Nerimanov gibi, 1976 yılında Brejnev tarafından 'Gel seni Moskova'ya alalım, terfi ettirelim'' diyerek başkente çağrılacaktı. Nerimanov'un akıbetinin tersine, politbüro aday üyesi ve başbakan yardımcılığı görevlerine getirilecekti. Nerimanov'u o kadar iyi incelemiş, dersler çıkarmıştı 'ki, Brejnev'le adeta pazarlık yaparak Azerbaycan Komünist Partisi sekreterliği görevinin de devam etmesini sağlayacaktı. Nerimanov, Moskova'da geçirdiği son bir yılında Azerbaycan'la ilişkilerini kesmek zorunda kalmış, Kremlindeki uğursuz çemberi bir türlü kıramamıştı. Aliyev aynı hataya düşmemek için, 1982'de Andropov tarafından zirveye yani SBKP Politbüro üyeliğine yükseltildiğinde bile ülkesini Moskova'dan yönetmeye devam etti.

Azerbaycan Komünist Partisi birinci sekreterinin Nerimanov'un kendi öz vatanında yüceltilmesi için dev bir kampanya'ya girişmesinin ardından da, Lenin'e karşı Nerimanov'un yükseltilmesi projesi yatıyordu. Rusların Lenin'ine karşı bizim leninimiz, Azerbaycan 'ın Türk lenin'i...Onun unutturulmak, tarihin karanlık odasına kilitlemek isteyen büyük imajının yeniden ortaya çıkarılması aynı zamanda Azerbaycan'ı sömürgeleştiren, Rusluđa karşı Azerbaycan Türklüğünün Nerimanov simgesiyle 'Ben ölmedim, yaşıyorum' mesajını verecekti.

Tabii ki Aliyev bunu ustaca bir ideolojik görüntü altında sunmayı başaracak, SBKP Genel Sekreteri Brejnev'le çevresindeki Moskova'nın komünist yaşlı kurtlarını, ideologlarını Stalinin tasfiye ettiği bir Azeri Komünist liderin iade-i itibarı konusunda ikna etmeyi başaracaktı.

Neriman Nerimanov, Viladimir İliç Ulyanov Lenin'le aynı yılda ,1870'de doğmuştu.1970 yılında Sovyet Politbürosu Lenin'in 100.doğum yıldönümünü büyük törenlerle kutlamak için,geniş bir program hazırlayarak yürürlüğe koydu.İşte o sırada Haydar Aliyev'in de ülkesinde Nerimanov'un 100.doğum yıldönümünü kutlama kararı alması ve ardından da bunu gerçekleştirmesi politik bir dehanın taktik bir ihtiyatlılıkla stratejik hedefe ulaşmaktaki kararlılığının XX. yy.'da eşine ender rastlanabilecek örneklerinden sayılmalıdır.

Moskova Aliyev'in bu kararını önce kuşku, sonra endişe ile karşıladı. Onlara göre, Nerimanov, inanmış bir Marksist-Leninist değil, bir milliyetçi, Sultan Galiyev'in Azerbaycan'daki temsilcisiydi.

Aliyev, Nerimanov-Lenin ilişkisini ustaca kullanarak, ülkenin tanınmış heykeltıraşlarından Celal Karyağdı'ya projesini bizzat kendisinin hazırladığı Nerimanov'un dev bir heykelini yapmak için hemen çalışmaya başlamasını söyledi.

‘‘Heykel’in boyu 26 metre olacak!²³ ‘‘diye açıkladı. Bugün Nerimanov’un heykeli Şehitler bulvarındadır. Nerimanov Bakü’ün en yüksek tepesinde Azerbaycan’ı seyretmektedir.

Nerimanov’la 1918-1920 yılları arasındaki Bağımsız Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin sembolü Mehmed Emin Resulzade, Azerbaycan’ın yakın tarihi boyunca iki karşıt kutup gibi konulmuşlardır, Nerimanov gerçeği çarpıtılmış, onu bağımsızlığın düşmanı ,Sovyet Rusya’nın ajanı gibi gösterilmiştir. Oysa tarihin tanıklığı kendi tarihleriyle barışmak istemeyenleri yalanlayıp durmaktadır. Mehmed Emin Resulzade ile Nerimanov gençlik arkadaşlarıdır. Yüzyılın başında ikisinde de Marksizmin etkisi görülmüştür. Her iki liderin bir tek amacı vardı o da Müstakil Azerbaycan’dı.²⁴

²³ İrfan Ülkü, Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, Doğan Kitapçılık, 2000, s.103-104

²⁴ A.g.e s.23

SONUÇ

Neriman Nerimanov Azerbaycan'da saygınlığını koruyan bir devlet adamıdır. Ders kitapları onu ülkenin kurucusu olarak anlatır. Azerbaycan Devletinin önderi Haydar Aliyev'in, Dr.Neriman Nerimanov'u yüceltici sözlerine Bakü'nün her yerinde rastlanır. Ne yazık ki ülkemizde Neriman Nerimanov yeterince tanınmamış ve anlaşılmamıştır. Hatta yanlış tanınmaktadır iki yanlı çarpıtmaların kurbanı olmuştur. Nerimanov'un hem Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşunda hem de Türkiye Azerbaycan Dostluk Köprüsünün inşasında oynadığı yaşamsal rol iki tarafın tarihçilerinin çoğu tarafından görmezden gelinmiştir. Nerimanov'un yaşamının bilinmeyen o yıllarını araştırmak, ortaya çıkarmak nesnel bir çalışma ile ortaya çıkarılabilir.

Nerimanov yazarlığında, tarihe müracaat etmiş, ülkesinde büyük ıslahatlar yapan Nadir Şah dramında, kültürün, çağdaşlaşmanın peşinde koşan, devlet yönetiminde halkın etkisini ön plana çıkaran bir hükümdar tipi çizmişti. Gerçek Nadir Şah, Nerimanov'un tasvir ettiği gibi değildi. Sadece böyle bir hükümdar tipini Edebiyata ve sahneye getirmekle yazar, kitlelere adil yöneticinin nasıl olduğunu göstermek istemiştir.

Neriman Nerimanov bilge bir kişiliğe sahipti. Onun ölümü insanlığı aydınlatılabilecek bir yıldızın kayması olmuştur.

Kaynakça

- Akalın, E. C. (2020, Aralık 22). Kafkasya'da Bir Bolşevik: Neriman Nerimanov. <http://www.halksahnesi.org/2020/12/22/kafkasyada-bir-bolsevik-neriman-nerimanov-cuneyt-akalin/> adresinden alındı
- Glasneck, J. (1976). *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*. Ankara: Onur Yayınları.
- Süreyya, Ş. A. (2011). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülkü, İ. (2000). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Valiyeva, S. (2018). *Işığa Giden Yol*. (M. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Truva Yayınları.